

ΔΗΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Η ΔΡΑΜΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ε΄ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

ΔΡΑΜΑ 18 - 21 ΜΑΪΟΥ 2006

Επιμέλεια: Χρίστος Π. Φαράκλας

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΔΗΜΟΥ ΔΡΑΜΑΣ

ΔΡΑΜΑ 2013

ΔΗΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

(ΣΕΙΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΡ. 6)

Η ΔΡΑΜΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Ε' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ

ΔΡΑΜΑ 18 - 21 ΜΑΪΟΥ 2006

Επιμέλεια: Χρίστος Π. Φαράκλας

ΔΡΑΜΑ 2013

ΣΑΠΦΩ ΑΓΓΕΛΟΥΔΗ

Το τζαμί της Πλατείας Δικαστηρίων Δράμας 1295

ΔΕΣΠΟΙΝΑ Π. ΑΪΒΑΖΟΓΛΟΥ-ΔΟΒΑ

Η αρχιτεκτονική που χάνεται.

Μια προσέγγιση σε οικισμούς του Νομού Δράμας 1335

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΑΜΠΟΥΡΗ

Το Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας:

η αρχιτεκτονική ως έκφραση μιας ιστορικής περιόδου 1357

ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ-ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Το χρονικό ανέγερσης της Εθνικής Τράπεζας Δράμας 1395

ΚΟΡΝΗΛΙΑ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΖΗΜΟΥ

Το Ελληνικό Ινστιτούτο Καπνού στη Δράμα: 1930-1960.

Επιστημονικό πρόγραμμα και κτιριακές εγκαταστάσεις 1415

Ι. ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗΣ - Ν. ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ - Π. ΤΣΟΜΠΟΣ

Η ιστορία των μεταλλείων του Νομού Δράμας 1451

ΜΕΡΟΠΗ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

Αποκρίατικά Σωκιανίδικα τραγούδια 1459

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ

Δημώδεις παραδόσεις από την περιοχή της Δράμας 1551

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

Λαογραφικές καταγραφές από την περιοχή της Δράμας 1563

ΣΑΒΒΑΣ ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Η μετονομασία των παλαιών οικισμών στον Νομό Δράμας 1587

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΥΛΤΣΙΑΔΗΣ

Η προέλευση του ονόματος της Προσωτσάνης 1609

Παράρτημα με μέριμνα του επιμελητή 1621

ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ-ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Το χρονικό ανέγερσης της Εθνικής Τράπεζας Δράμας

Summary:

The chronicle of the construction
of the National Bank of Greece branch office in Drama

During the Interwar period the National Bank of Greece developed and implemented an extensive building program for all its branch offices across the country. The buildings, which are maintained up to the present day, constitute a point of reference for their architectural value. This enormous task was carried out by the Bank's Technical Department, which had to be reorganized and hire young architects and engineers to accomplish its goals. Over the last few years, researchers have revisited these buildings and published numerous studies over their architectural values. Despite the recent extensive works on these buildings, the building of Drama's branch office, designed by the well known architect Nikolaos Zoumboulides, was never researched by local historians.

Our paper is the first monographic approach of Drama's branch construction with historical data from the files of the Bank's Historical Archive in Athens. Despite the fact that the branch opened in 1919 in a leased office, constructing a building of its own was considered primary goal by the administration and was implemented successfully in the years 1928-1933.

Researching through the extensive correspondence between the supervising architect and the headquarters in Athens we unfold data of technical, historical and architectural interest. More interesting findings emerge from the analysis of the different quotations for material supply, the subcontracts and the hiring of specialised craftsmen, which draw an overview of the technical know-how, the economic and social environment of that period. Additional biographical information on the designer-architect Zoumboulides and the supervising-architect Aigides, provide the basis for an analysis on the impact of the designers' personal characteristics to the building's architectural style.

We also briefly explore the Bank's building activity in the wider region aiming to connect people, practices and processes and reveal the symbolism of the whole

project: to impose a powerful image through large constructions and use the so-called «stripped classicism» as the appropriate style for the project. Our final appraisal is that the specific building is a good example of the Interwar Bank's activity and deserves our attention as a Drama's architectural landmark.

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου η Εθνική Τράπεζα Ελλάδας (ΕΤΕ) σχεδίασε και υλοποίησε ένα εκτεταμένο κτιριολογικό πρόγραμμα για τη στέγαση των υποκαταστημάτων της σ' ολόκληρη τη χώρα. Τα κτίρια διατηρούνται μέχρι σήμερα και αποτελούν σημεία αναφοράς για την αρχιτεκτονική τους αξία¹. Το τεράστιο έργο έφερε σε πέρας η τότε Τεχνική Υπηρεσία της Τράπεζας [ΤΥ], η οποία αναδιοργανώθηκε γι' αυτό τον σκοπό προσλαμβάνοντας νέους αρχιτέκτονες και μηχανικούς. Στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας [ΙΑ/ΕΤΕ] διατηρούνται έντεκα (11) ευμεγέθεις φάκελοι με αλληλογραφία, σχέδια, εντολές πληρωμών και άλλες πληροφορίες που αφορούν το υποκατάστημα Δράμας. Το υλικό αφορά το χρονικό διάστημα 1919-1933 και αποτέλεσε τη βάση γι' αυτή τη μονογραφική προσέγγιση του κτιρίου².

Αν και η ΕΤΕ εγκαθίσταται στη Δράμα από το 1919 σε μισθωμένο κτίριο, η ανέγερση ιδιόκτητου κτιρίου απετέλεσε από την αρχή θέμα γοήτρου και στόχο της διοίκησης. Παρακολουθώντας την εκτενή αλληλογραφία του επιβλέποντα μηχανικού με την κεντρική υπηρεσία της Αθήνας επισημαίνουμε πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία τεχνικού, ιστορικού και αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος. Η παράλληλη αφήγηση της δραστηριότητας της Τεχνικής Υπηρεσίας της ΕΤΕ στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη συνδέει πρόσωπα, πρακτικές και διαδικασίες και ανασυνθέτει τον συμβολικό χαρακτήρα του συνολικού εγχειρήματος: επιβολή μέσω επιβλητικών κτιρίων, υπόμνηση της «ελληνικότητας» κυρίως μέσω του αρχιτεκτονικού κλασικισμού.

¹ Δ. Α. Βλαχόπουλος, «Η αρχιτεκτονική των κτιρίων της Εθνικής Τράπεζας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου», περ. *Εμείς*, τχ 3 (2001) 67-70. Επίσης Α. Τσάκου, «Η συμμετοχή των Τραπεζών στην επίσημη Αρχιτεκτονική», *ΘΧΤ* 15 (1984) 74-81.

² Θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου της ΕΤΕ (ΙΑ/ΕΤΕ) για το υλικό που μου διέθεσαν γι' αυτήν τη μελέτη.

Η απόκτηση καταλλήλου οικοπέδου

Το αρχείο διασώζει το σχέδιο του μισθωμένου οικήματος στο οποίο εγκαταστάθηκε αρχικά η Τράπεζα. Ενα σχέδιο επαναδιαρρυθμίσας του οικήματος με ημερομηνία 27 Μαΐου 1920 δείχνει τις δυσκολίες που είχε η Τράπεζα να αναπτυχθεί σε έναν περιορισμένο και ακατάλληλο για το κύρος της χώρο³. Η απόκτηση λοιπόν ιδιόκτητου οικοπέδου υπήρξε ζήτημα που απασχόλησε από την αρχή την Τράπεζα. Όμως στη Δράμα, όπως λίγα χρόνια νωρίτερα στην πόλη των Σερρών, το ζήτημα δεν ήταν η διαθέσιμη γη, γιατί η ΕΤΕ ως διαχειριστής της ανταλλαξίμου περιουσίας είχε τη δυνατότητα αγοράς γης, αλλά η έλλειψη εγκεκριμένου σχεδίου που επιβράδυνε την απόκτηση οικοπέδου και τη μετεγκατάσταση σε ιδιόκτητο κτίριο. Η ΕΤΕ, αν και βιαζόταν (για προφανείς πολιτικοοικονομικούς λόγους) να ενισχύσει την κυριαρχία της στη νέα αυτή αγορά, παρεμποδιζόταν στην ανέγερση ιδιόκτητου κτιρίου από την έλλειψη εγκεκριμένων πολεοδομικών σχεδίων. Σε αντίθεση με τις Σέρρες, όπου με μια αξιοθαύμαστη ταχύτητα εγκρίθηκε νέο σχέδιο ήδη από το 1920 και η ΕΤΕ αγόρασε και έχτισε το διάστημα 1925-1927 ιδιόκτητο κτίριο, στη Δράμα η αργή διαδικασία έγκρισης νέου σχεδίου αποτελούσε για πολλά χρόνια τροχοπέδη για τα σχέδιά της.

Μια επιστολή του προϊσταμένου της ΤΥ/ΕΤΕ Νίκου Ζουμπουλίδη με ημερομηνία 5 Μαρτίου –που φυλάσσεται στο ΙΑ/ΕΤΕ– μας δίνει κάποιες πληροφορίες. Διερχόμενος από την περιοχή σε μια από τις τελευταίες επιβλέψεις πριν από τα εγκαίνια του υποκαταστήματος των Σερρών, ο Ζουμπουλίδης έρχεται στη Δράμα για επιτόπια αυτοψία. Στην αναφορά του, από την πρώτη κιόλας παράγραφο, εντοπίζει το πρόβλημα της έλλειψης ρυμοτομικού σχεδίου:

Η εκλογή οικοπέδου μεταξύ των μουσουλμανικών κτημάτων είναι δυσχερεστάτη λόγω της μη υπάρξεως σχεδίου ρυμοτομίας. Το μόνον οικόπεδον το οποίον είναι κατάλληλον και εύκολον προς οικοδόμησιν είναι ο χώρος του παλαιού μουσουλμανικού τεμένους επί της κεντρικής

³ ΙΑ/ΕΤΕ, Α1/Σ37/Υ86, φάκ. 1.

πλατείας της πόλεως, κατόπιν δε συσκέψεως μετά του κ. Δημάρχου και του κ. Διευθυντού του υποκαταστήματος, ο Δήμος αποφάσισε να μεταρρυθμίσει την σημερινήν πλατείαν, ζητήσει δε παρά της κυβερνήσεως την έγκρισιν της μελέτης. Με την ανωτέρω μεταρρυθμίσιν το μετατραπέν εις εκκλησίαν τέμενος παραμένει ως ιστορικό μνημείον επί της πλατείας και παραπλεύρως δυναμεθα να οικοδομήσωμεν μεγαλοπρεπές μέγαρον: όπως αποκτήσωμεν όμως κήπον και εσωτερικόν χώρον, πρέπει να μεταρρυθμίσωμεν κατά τι και την είσοδον της εκκλησίας και δίδοντες εις το κτίριον Βυζαντινήν χροιάν, θα επιτύχωμεν όπως η πόλις της Δράμας αποκτήσει εν καλλιτεχνικόν μνημείον⁴.

Η πρόταση του Ζουμπουλίδη να επιλεγεί ως θέση του υποκαταστήματος οικοπέδο στην κεντρική πλατείας της Δράμας δεν υλοποιήθηκε και δε γνωρίζουμε γιατί. Δύο χρόνια μετά γνωστοποιείται στον διευθυντή του υποκατάστημα Δράμας, ότι τίθεται στις διαταγές του ο αρχιτέκτονας της υπηρεσίας Ξενοφάνης Αιγίδης. Γράφει ο Αιγίδης στις 20 Μαΐου 1929 σε επιστολή του προς την κεντρική Τεχνική Υπηρεσία:

Μετέβην εις Δράμαν και εκανόνισα τα της μειοδοσίας δια την κατεδάφισιν του εντός του οικοπέδου του ανεγερθησομένου υποκαταστήματος τζαμίου και ετέρων δυο ξυλίνων οικοδομών ανηκόντων εις την τράπεζαν, μόλις δε λάβω τας προσφοράς θα σας τας διαβιβάσω δια να εγκρίνετε την κατακύρωσιν και αρχίσωμεν την κατεδάφισιν. Ως προς το σχέδιον πόλεως, τούτο ακόμη δεν παρεδόθη εις τον Δήμον Δράμας, αλλά ούτε και προσχέδιον. Θα έχω υπόψη μου, μόλις καταστή δυνατόν, να λάβωμεν διάγραμμα του οικοπέδου και να σας το στείλω δια να κανονίσετε και την εν τω οικοπέδω τοποθέτησιν του κτιρίου⁵.

Το τζαμί που αναφέρει ο Αιγίδης δεν είναι φυσικά το Εσκή τζαμί που περιέγραφε ο Ζουμπουλίδης, αλλά το επονομαζόμενο Μολλά τζαμισί στην τότε και σημερινή οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου. Για την αλλαγή στην

⁴ Στο ίδιο έγγρ., ό.π.

⁵ ΙΑ/ΕΤΕ, Α1/Σ37/Υ86, φάκ. 3.

επιλογή του οικοπέδου δεν αναφέρει τίποτα το αρχείο της Τράπεζας. Πιθανότατα η αλλαγή να σχετίζεται τόσο με την στενότητα του αρχικά προτεινόμενου χώρου, όσο και με τις γενικότερες επιλογές του υπό εκπόνηση νέου σχεδίου Δράμας⁶. Εξάλλου η πολιτική της Τράπεζας –όπως δείχνουν τα παραδείγματα των Σερρών και της Ξάνθης– ήταν να αποκτά μεγάλα οικοπέδα και να ανεγείρει επιβλητικά μέγαρα. Τέτοιο οικόπεδο ήταν το Μολλά τζαμισί. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο μητρώο των ανταλλαξίμων η έκταση του οικοπέδου του Μολλά τζαμισί «μετά των 16 μικρομαγαζείων» που το περιέβαλλαν ανερχόταν σε 1785 τ.μ.

Ακολουθούν έξι μήνες σιωπής και τον Ιανουάριο του 1930 ο Αιγίδης στέλνει νέα επιστολή, στην οποία περιγράφει ότι πήγε στη Δράμα (από τη Ξάνθη όπου επέβλεπε την ανέγερση του εκεί υποκαταστήματος) και έλαβε γνώση του «κατατεθέντος σχεδίου πόλεως». Αναφέρει επίσης ότι στο καινούριο σχέδιο η θέση του οικοπέδου της Τράπεζας διαμορφώνεται «εις οικοδομικόν τετράγωνον ελεύθερον και εκ των τεσσάρων πλευρών και με εμβαδόν περίπου 900 τ.μ. εις τα οποία ηυξήθησαν κατόπιν διαβημάτων του υποκαταστήματος διότι άφηναν μόνον περί τα 650 τ.μ.». Η αναφορά του Αιγίδη περιλάμβανε και σχόλιο για την αξία του οικοπέδου: «Δια της ούτω διαρρυθμίσεως του οικοπέδου μας μειούται μεν η επιφάνεια περί τα 700 τ.μ. η πραγματική του όμως αξία παρά την μείωσιν του εμβαδού, μένει η αυτή αν και βαθύτερον εξεταζόμενον το ζήτημα έχω την γνώμην ότι μάλλον αυξάνει. Η γενομένη διαρρύθμισις εγένετο κατά την γνώμην μου λίαν επωφελώς⁷. Σημειωτέον ότι κατά το κρίσιμο διάστημα αυτών των διεργασιών υπηρέτουσε ως δημομηχανικός Δράμας ένας έμπειρος αρχιτέκτονας, ο Ιωάννης Μακρής (1869-;), του οποίου ο γενικότερος ρόλος στη διαμόρφωση του αστικού ιστού της νεότερης Δράμας θα άξιζε να διερευνηθεί⁸.

⁶ Μελετητής του σχεδίου Δράμας ήταν ο Ιωάννης Παπαϊωάννου του Μηνά, τοπογράφος μηχανικός ΕΜΠ (1921). Το διάστημα 1923-25 εργάστηκε στην Τοπογραφική Υπηρεσία του Υπουργείου Συγκοινωνιών, από το 1925 ελεύθερος επαγγελματίας. Μελέτησε το πολεοδομικό σχέδιο Νάουσας, Λαγκαδά, Δράμας, Σιδηροκάστρου και την επέκταση του σχεδίου Θεσσαλονίκης.

⁷ ΙΑ/ΕΤΕ, Α1/Σ37/Υ86, φάκ. 3.

⁸ Ο Ιωάννης Μακρής κατάγονταν από την Κέρκυρα, σπούδασε στην Ιταλία (Νάπολη),

Αν ο ρόλος της ΕΤΕ στις διαδικασίες νομισματικής ενοποίησης των «Νέων Χωρών» με το Ελληνικό Βασίλειο, την αποκατάσταση των προσφύγων, τη χρηματοδότηση των μεγάλων υδρευτικών και αντιπλημμυρικών έργων έχει εξιστορηθεί, σχεδόν άγνωστη παραμένει η συμβολή της στην –κατά το διάστημα του Μεσοπολέμου– διαμόρφωση των πολεοδομικών σχεδίων των βορειοελλαδικών πόλεων. Από τα στοιχεία των φακέλων Σερρών, Ξάνθης και Δράμας φαίνεται ότι η Τράπεζα, ως προνομιακός συνομιλητής, διαμόρφωσε για τον εαυτό της μικρά ανεξάρτητα ΟΠ, της τάξεως των 1000 τ.μ. στα κεντρικότερα σημεία των αντίστοιχων πόλεων, όπου στέγασε τα υποκαταστήματά της. Παρενέβη δηλαδή στον σχεδιασμό, αλλά και την εικονογραφία των τριών πόλεων με τις συγκεκριμένες επιλογές της. Τα μεγαλόπρεπα κλασικιστικά κτίρια που έκτισε «διαμόρφωσαν» την εικόνα που η ΕΤΕ ήθελε να προβάλλει. Της «παραδοσιακής» μεγάλης Τράπεζας που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής και χρησιμοποιεί την τρέχουσα τεχνολογία και τα καλύτερα διαθέσιμα υλικά.

Για τον επιβλέποντα αρχιτέκτονα Ξενοφάνη Αιγίδη γνωρίζουμε ότι τελείωσε το Ζωγράφειο Γυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη, σπούδασε στο ΕΜΠ και ήταν ανιψιός του Ζουμπουλίδη. Πήρε το δίπλωμά του τον Ιούλιο του 1924 και προσλήφθηκε αμέσως στην ΕΤΕ. Το διάστημα 1925-1927 εγκαταστάθηκε στις Σέρρες και επέβλεψε την ανέγερση του ιδιόκτητου μεγάρου της Τράπεζας. Την άνοιξη του 1929, όταν ανέλαβε να συντονίσει το έργο της Δράμας, επέβλεπε ήδη τις εργασίες ανέγερσης του υποκαταστήματος Ξάνθης. Επέβλεψε επίσης το υποκατάστημα της ΕΤΕ στην Αλεξανδρούπολη. Ήταν δηλαδή γνώστης τόσο των τοπικών συνθηκών, όσο και της γενικότερης σχεδιαστικής προσπάθειας της ΕΤΕ στην περιοχή⁹.

Θα νόμιζε κανείς ότι με την έγκριση του σχεδίου θα ξεκαθάριζε οριστι-

εργάστηκε στην Αίγυπτο, στην ΕΑΠ, στη Διεύθυνση Δημοσίων Έργων Θράκης, στον Εποικισμό Δράμας, ως ιδιώτης και από το 1927 στον Δήμο Δράμας· βλ. ιδιόχειρο σημείωμα Ιωάννη Μακρή στο μητρώο μελών ΤΕΕ.

⁹ Βιογραφικό λεξικό (έκδ. περιοδικού Αρχιτεκτονική), σ. 5, Αθήνα 1961.

κά το τοπίο και θα ξεκινούσαν οι εργασίες ανοικοδόμησης¹⁰. Δυστυχώς η απαγόρευση έκδοσης οικοδομικών αδειών στην πόλη της Δράμας επί τετράμηνο (μέχρι τις 12 Ιουνίου 1930) παρεμπόδισε και πάλι την έναρξη του έργου. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η Τράπεζα ζήτησε την εξαίρεσή της από το απαγορευτικό διάταγμα και το Δημοτικό Συμβούλιο Δράμας συμφώνησε (απόφαση με ημερομηνία 25.02.1930), γιατί θεώρησε την εξαίρεση δίκαιη και σκόπιμη. Αιτιολόγησε δε την απόφασή του ως εξής:

...αφενός μεν διότι η ΕΤΕ δέχεται να συμμορφωθεί προς το Σχέδιο Πόλεως, ως τούτο ενεκρίθη παρά του δημοτικού συμβουλίου, αφετέρου δε διότι δια του εντός του έτους ανεγερθησομένου μεγάρου η πόλις θα αποκτήσει ένα στόλισμα από απόψεως αρχιτεκτονικής, το οποίον ως ίδρυμα μεγάλως θέλει εξυπηρετήσει την εμπορικήν και οικονομικήν κίνησιν της πόλεως λόγω της τοποθεσίας του¹¹.

Η απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου τελείωνε με την ευχή προς το Υπουργείο Συγκοινωνίας να τροποποιήσει το διάταγμα και να επιτρέψει την έναρξη ανοικοδόμησης της ΕΤΕ.

Όμως, παρά τη συνηγορία του Δημοτικού Συμβουλίου, άρση της απαγόρευσης δεν φαίνεται να έγινε, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι η προκήρυξη του μειοδοτικού διαγωνισμού για την κατασκευή έγινε τελικά τη 10η Σεπτεμβρίου 1930¹². Υπέβαλαν προσφορές τέσσερα εργοληπτικά γραφεία: Α. & Ν. Ζιώγα¹³ και Ν. Π. Μίχα από τη Δράμα, Γ. Γιάνναρου και «Τέκτων» από την Αθήνα. Μειοδότης ανακηρύχθηκε ο Νικόλαος Π.

¹⁰ Η μελέτη του νέου σχεδίου προκηρύχθηκε τον Απρίλιο του 1928 και εγκρίθηκε τον Απρίλιο του 1930 μετά από πολλές διαμαρτυρίες, τροποποιήσεις και συνεχείς αναστολές των οικοδομικών εργασιών· βλ. Δ. Αϊβαζόγλου-Δόβα, «Οικιστική ανάπτυξη της Δράμας στη δεκαετία 1920-1930. Πληροφορίες, προβληματισμοί. Εφαρμογές» στο ΠΕΣΔ (3/2002), σ. 770.

¹¹ ΙΑ/ΕΤΕ, Α1/Σ37/Υ86, φάκ. 3.

¹² ΙΑ/ΕΤΕ, Α1/Σ37/Υ86, φάκ. 4.

¹³ Ο Αντώνιος Ζιώγας ήταν ηλεκτρολόγος μηχανικός και εργολήπτης δημοσίων έργων, διπλωματούχος του Πολυτεχνείου της Λωζάννης (1911). Το διάστημα 1911-12 εργάστηκε στην Ελληνική Ηλεκτρική Εταιρεία και στη συνέχεια στη Διεύθυνση Σιδηροδρόμων του Υπουργείου Συγκοινωνίας (1913-1924). Από το 1924 εργάστηκε ως ελεύθερος επαγγελματίας στη Δράμα, όπου εκτέλεσε πολλά έργα.

Μίχας, διπλωματούχος μηχανικός του Πολυτεχνείου του Τορίνου. Ο μειοδότης –που, όπως φαίνεται και από το βιογραφικό του στο ΤΕΕ, ήταν ειδικευμένος σε υδραυλικά έργα– δήλωνε «ότι είναι τέλειος γνώστης των τοπικών τεχνικών συνθηκών της πόλεως Δράμας και ότι διαθέτει πεπειραμένο τεχνικό προσωπικό λόγω της εκτελέσεως μεγάλων έργων στην Ανατολική Μακεδονία (μεταξύ των οποίων η ύδρευση της Καβάλας και Προσοτσάνης)».

Από τις εκτενείς πληροφορίες που περιλαμβάνει το αρχείο για τα υλικά κατασκευής θα αναφερθούμε στο οπλισμένο σκυρόδεμα. Χρησιμοποιείται στα πατώματα, το αέτωμα, στους εσωτερικούς κίονες και στους κίονες του προπύλου. Οσον αφορά την προέλευση των άλλων υλικών (μαρμαρικές εργασίες, τσιμεντένια πλακίδια, κουφώματα, γύψινες διακοσμήσεις κτλ.) είναι εμφανής η επιρροή των υποδείξεων από τα κεντρικά της Αθήνας, γιατί τα περισσότερα υλικά αγοράζονται από αθηναϊκές επιχειρήσεις ή εκτελούνται από Αθηναίους τεχνίτες.

Περιγραφή του κτιρίου

Τα σχέδια της αρχιτεκτονικής μελέτης του υποκαταστήματος, χρονολογημένα από τον Αύγουστο του 1930, δεν φέρουν υπογραφή. Όμως το γενικότερο αρχιτεκτονικό ύφος αλλά και το συνεχές ενδιαφέρον για το έργο του προϊσταμένου της τότε Τεχνικής Υπηρεσίας της ΕΤΕ, του Νικόλαου Ζουμπουλίδη, δεν αφήνουν αμφιβολίες για την πατρότητα. Το αρχιτεκτονικό ιδίωμα του Ζουμπουλίδη, καλές αναλογίες, κλασικά –ίσως υπερτονισμένα πρότυπα– επιμελημένη κατασκευή, γερμανική αυστηρότητα, είναι εμφανές. Στο υποκατάστημα της Δράμας ο μορφολογικός αρχαϊσμός του Ζουμπουλίδη φαίνεται ειδικότερα στους δύο ογκώδεις κίονες με τα ιωνικού τύπου κιονόκρανα που συνιστούν και το κυρίαρχο στοιχείο της αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Δύο ενσωματωμένοι πεσσοί στην πλαϊνή τοιχοποιία οριοθετούν την ελαφρά προεξοχή του προπύλου, που στέφεται με τριγωνικό ακόσμητο αέτωμα. Κατά το ισόδομο και ισοϋψές σύστημα διαμορφώνονται εξωτερικά οι επιχρισμένες επιφάνειες της περιμετρικής τοιχοποιίας. Σε αντίθεση με την ογκοπλαστική δύναμη του υποκαταστήματος Σερρών, το υποκατάστημα Δράμας επιβάλλεται με έναν

λιγότερο δραματικό, σχεδόν διακριτικό, τρόπο στην παρακείμενη οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου. Και δεν είναι μόνο οι όγκοι απλούστεροι. Λείπουν από το κτίριο της Δράμας οι οδοντωτές ταινίες στο γείσο, ο τσιμεντένιος διακοσμητικός μαϊάνδρος και οι περίτεχνες γύψινες διακοσμήσεις. Παραμένουν τα σιδερόφρακτα υψίκορμα παράθυρα, τα χωρίς περιθώρια ανοίγματα. Ανάμεσα στα δύο κτίρια έχει μεσολαβήσει το οικονομικό κραχ του 1929. Είναι επόμενο στο μεταγενέστερο της Δράμας ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος να είναι πιο λιτός. Όμως, παρά την απλότητα στις γραμμές και τους όγκους, οι καλοδουλεμένες εξωτερικές βαθμίδες ανόδου από ολόσωμο πελεκητό μάρμαρο και οι μαρμάρινες επενδύσεις στις βάσεις των κιόνων του προπύλου μας προϊδεάζουν για την ποιότητα της συνολικής κατασκευής, προσδίδοντας στο κτίριο μια στιβαρή πολυτέλεια.

Για τον γερμανοσπουδασμένο Νικόλαο Χ. Ζουμπουλίδη (1888-1962) και το αρχιτεκτονικό του έργο, παρ' όλο που λείπει μια μονογραφία, υπάρχουν διάσπαρτες βιβλιογραφικές αναφορές. Σπούδασε αρχικά στη Σχολή Καλών Τεχνών της Κωνσταντινούπολης και μετά από δύο χρόνια εργασίας στο Υπουργείο Εφκαφίου μετέβη στη Γερμανία, όπου και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Technische Hochschule του Βερολίνου. Στο Βερολίνο εργάστηκε στην Αρχιτεκτονική Υπηρεσία του Βοτανικού Κήπου –από το 1912 ως το 1914– και στη συνέχεια διορίστηκε στην Υπηρεσία Νέων Μουσείων του Βερολίνου. Το 1915 επιστρέφει στην Ελλάδα και διορίζεται μηχανικός στον Δήμο Βόλου και από το 1917 ως το 1919 βοηθός του Αριστείδη Μπαλάνου, διευθυντή της Τ.Υ. της ΕΤΕ. Από το 1920 αναλαμβάνει προϊστάμενος της Τ.Υ. και είναι ένας από τους πρωταγωνιστές της οικοδομικής έκρηξης που πραγματοποιείται κατά την περίοδο 1925-1938. Ο Ζουμπουλίδης συνέβαλε στη δημιουργία του Υπουργείου Πολιτισμού, του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων και στη σύνταξη του ιστορικού χάρτη της Αθήνας. Δραστηριοποιήθηκε στον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ), στη διοίκηση του οποίου εκλέχτηκε αρκετές φορές.

Τα σπουδαιότερα έργα του ήταν το σημερινό κτίριο του Ναυτικού Απομαχικού Ταμείου στον Πειραιά, το Χρηματιστήριο Αθηνών, το κτίριο ΙΑ/ΕΤΕ στην οδό 3ης Σεπτεμβρίου, το κεντρικό κατάστημα ΕΤΕ και της Τράπεζας Ελλάδος στην οδό Τσιμισκή στη Θεσσαλονίκη και τα υποκα-

ταστήματα στην Κόρινθο, Ναύπλιο, Μεσσήνη, Ζάκυνθο, Θήβα, Λαμία, Σέρρες, Μυτιλήνη, Σάμο και Ξάνθη. Επικεφαλής πολυμελούς ομάδας αρχιτεκτόνων σχεδίασε το κεντρικό κτίριο της Τράπεζας της Ελλάδος (1933-38). Υπήρξε πρωτεργάτης, μαζί με τον Ιωάννη Δροσόπουλο –τότε διοικητή της ΕΤΕ– του σχεδιασμού και της ανοικοδόμησης του προαστίου της Φιλοθέης.

Στη Δράμα ο Ζουμπουλίδης τοποθετεί το κτίριο ελεύθερα στο οικόπεδο αφήνοντας περιμετρική αυλή, από την οποία γίνεται προσπέλαση προς την ανεξάρτητη είσοδο της κατοικίας του διευθυντή στον όροφο. Στο ισόγειο κυρίαρχη είναι η θέση της ψηλοτάβανης κεντρικής αίθουσας συναλλαγών, που τονίζεται με τους εκατέρωθεν του κεντρικού άξονα πάγκους συναλλαγών και την τοποθέτηση στο βάθος του κεντρικού ταμείου με το θησαυροφυλάκιο. Στο μικρό μεσοπάτωμα τοποθετούνταν δύο βοηθητικά δωμάτια. Στον όροφο βρισκόταν η πολυτελής κατοικία του διευθυντή και στην ταράτσα μικρή εγκατάσταση πλυσταριού. Ιδιαίτερα θα σχολιάσουμε την πρόταση του σχεδιαστή για τη δημιουργία εσωτερικού κήπου στην κατοικία του διευθυντή. Είναι μια επιλογή που εμμένει και σε άλλα σχέδια του Ζουμπουλίδη. Τη συναντήσαμε και στις Σέρρες, όπου πίσω από το επιβλητικό αέτωμα ήταν θαυμάσια κρυμμένη μια υαλοσκεπάστη σέρρα. Στη Δράμα πρότεινε μια πέργκολα με αναριχώμενα φυτά, με μια σχεδόν γραφική διάθεση, που απάλυνε τις κατά τα άλλα αυστηρές γραμμές του κτιρίου.

Θα μπορούσε αυτή η φυσιολατρική τάση να αποδοθεί στις νεανικές εμπειρίες του Ζουμπουλίδη από τη θητεία του στην Αρχιτεκτονική Υπηρεσία του Βοτανικού Κήπου του Βερολίνου; Ήταν η ενασχόλησή του –την ίδια εποχή– με την ανοικοδόμηση της κηπούπολης της Φιλοθέης η πηγή των επιρροών που δέχτηκε; Ο «αρχαϊσμός» του Ζουμπουλίδη είχε μεν αρχαιολογική προέλευση –είναι γνωστό ότι εμπνεόταν από τις ευρισκόμενες τότε σε εξέλιξη αναστηλωτικές εργασίες σε Κνωσό και Μυκήνες–, όμως το τελικό αποτέλεσμα στα κτίρια που σχεδίασε ήταν ταυτόχρονα μοντέρνο και αφαιρετικό. Το «ελληνοπρεπές» στυλιστικό του ρεπερτόριο συνδυαζόταν με μια ευαισθησία για τη φύση, την απλότητα και την καθαρότητα των γραμμών. Αργότερα η πέργκολα και ο κήπος στον όροφο του υποκαταστήματος Δράμας καταργήθηκαν και όροφος επεκτάθηκε.

Ας ξαναθυμηθούμε με την ευκαιρία πώς ακριβώς αντιμετώπισε ο Ζουμπουλίδης το Εσκί τζαμί: «δίδοντες εις το κτίριον Βυζαντινήν χροιάν, θα επιτύχωμεν όπως η πόλις της Δράμας αποκτήσει εν καλλιτεχνικόν μνημείον», έγραφε στην πρώτη του επιστολή από τη Δράμα. Το αντιμετώπισε με τη λογική της διατήρησης ενός μνημείου και της ενσωμάτωσής του σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. Αντίθετα το Μολλά τζαμί της οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου το αντιμετώπισε με τη λογική της απάλειψης: κατεδάφιση και αντικατάστασή του με ένα νέο οικοδόμημα που θα υποδηλώνε «ελληνικότητα». Διαφορετικές αντιμετώψεις, ναι, αλλά μέσα στο πλαίσιο της ίδιας κατεύθυνσης ως προς τον ενδεδειγμένο ρυθμό. Ελληνικός-Αρχαϊκός ή Βυζαντινός ρυθμός, ήταν η γενικότερη κατεύθυνση που οι τεχνικοί της ΕΤΕ ακολούθησαν με συνέπεια σε όλα τα έργα τους κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Αν και προηγούνται σε αριθμό και μέγεθος τα κλασικιστικά κτίρια, όπως των Σερρών, της Δράμας, της Ξάνθης, της Θεσσαλονίκης –έργα κυρίως του Ζουμπουλίδη–, δεν λείπουν τα βυζαντινίζοντα της Φλώρινας, της Κοζάνης και της Πρέβεζας, έργα του επίσης σημαντικού αρχιτέκτονα της ΕΤΕ, του Αριστομένη Βάλβη.

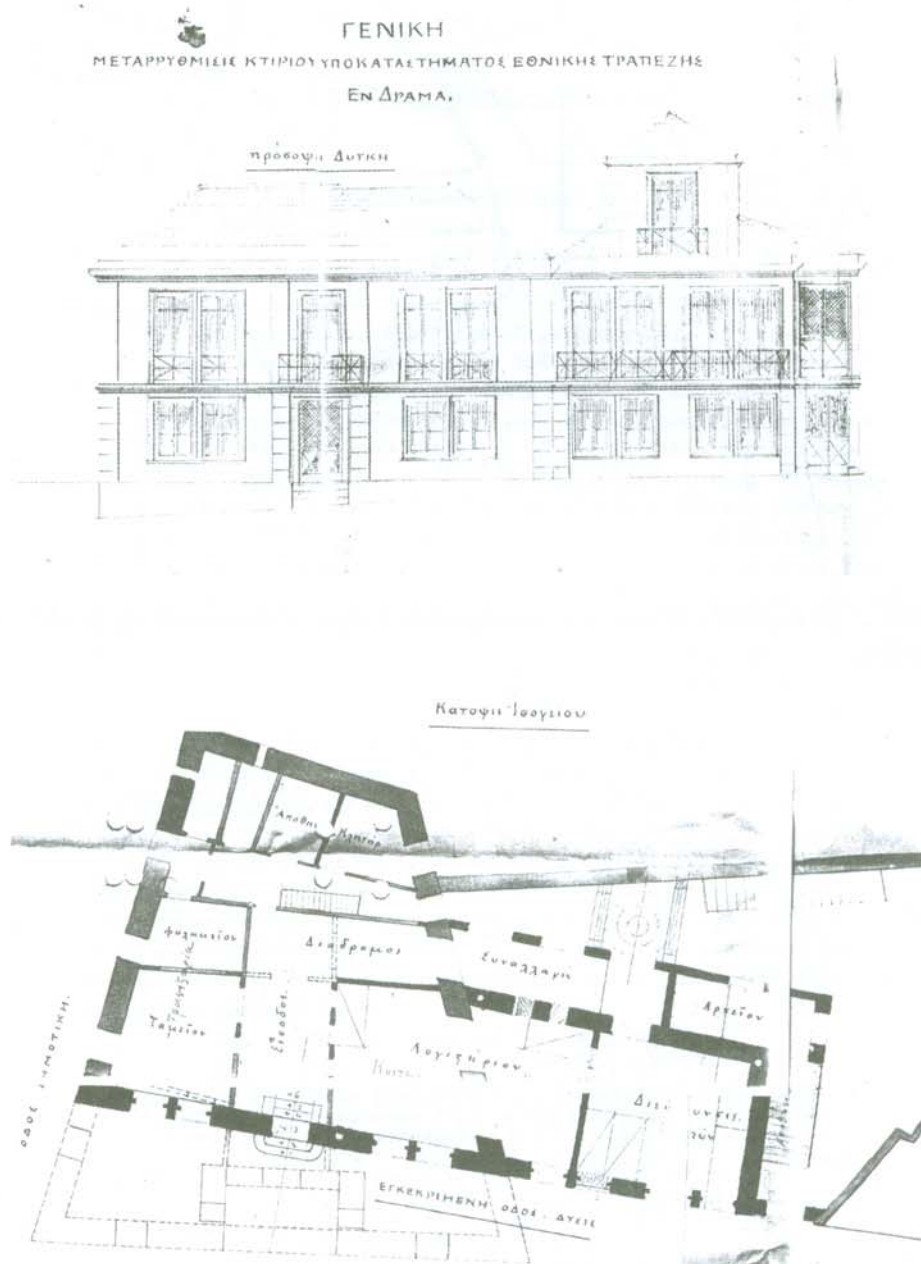
Αντί επιλόγου

Κλείνοντας την περιπλάνησή μας στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης της ΕΤΕ στην πόλη της Δράμας ας ανακεφαλαιώσουμε τους τρεις άξονες της προσέγγισής μας. Πρώτον, συμπληρώθηκε με το παράδειγμα της Δράμας μια συζήτηση που έχει ανοίξει για την αρχιτεκτονική σημασία της οικοδομικής δραστηριότητας της ΕΤΕ κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Δεύτερον, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στους βασικούς συντελεστές, τον δημιουργό του έργου Νικόλαο Ζουμπουλίδη και τον επιβλέποντα Ξενοφάνη Αιγίδη. Δόθηκαν επίσης πληροφορίες για τον ανάδοχο Νικόλαο Μίχα και τον τότε δημομηχανικό Δράμας Ιωάννη Μακρή. Τρίτον, αναδείχθηκε τα ζήτημα των παρεμβάσεων της Τράπεζας στην κατάρτιση των ρυμοτομικών σχεδίων των βορειοελλαδικών πόλεων κατά το διάστημα του Μεσοπολέμου.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι, σε αντίθεση με τα εκτός κλίμακος κτίρια των Σερρών, της Ξάνθης και άλλων υποκαταστημάτων της ΕΤΕ, το

υποκατάστημα Δράμας διατηρεί την κλίμακα και τη χάρη των κλασικών προτύπων. Ίσως γι' αυτό το συγκεκριμένο έργο, αν και έχει όλα τα χαρακτηριστικά του επονομαζόμενου «εξασθενημένου» ή «απογυμνωμένου» κλασικισμού (stripped classicism), του ταυτισμένου με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα της Ευρώπης, επιβάλλεται αλλά δεν απωθεί, εντυπωσιάζει αλλά δεν καταπιέζει. Αποτελεί ένα ενδιαφέρον δείγμα μιας συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής τάσης και ένα σημαντικό σημείο αναφοράς στην εικονογραφία της νεότερης Δράμας από τον Μεσοπόλεμο έως και σήμερα.

Υ.Γ. Όπου δεν αναφέρεται διαφορετικά οι φωτογραφίες είναι της συγγραφέως.

Εικ. 1. Η αρχική εγκατάσταση (όψη - κάτοψη) [πηγή: ΙΑ/ΕΤΕ].

Ν. Π. ΜΙΧΑΣ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΥΧΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΑΡΑΜΑ

Εν Αθήναις, τῇ 10ῃ Σ/εβρίου 1936.

Πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος,
Τμήμα Τεχνικόν,
Ε Ν Τ Α Υ Θ Α .

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Λαβὼν, μετ' ἰδιαζούσης προσοχῆς, πλήρη γνώσειν ὁλοκλήρου τοῦ φακέλλου τῆς δημοπρασίας ἀνεγέρσεως τοῦ ἐν Δράμῃ Ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἥτοι τῆς γενικῆς συγγραφῆς ὑποχρεώσεων, τοῦ γενικοῦ τιμολογίου, τῆς προκηρύξεως, τῶν σχεδιαγραμμάτων, τῶν λεπτομερειῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ κατ' εἶδος, ὧν δέ ἐξ ἄλλου τέλειος γνώστης τῶν εἰδικῶν τοπικῶν συνθηκῶν τῆς πόλεως Δράμας λόγῳ τῆς πολυετούς ἀσκήσεως τοῦ ἔργου τοῦ μηχανικοῦ καὶ τῆς ἀναλήψεως μεγάλων ἐργολαβιῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ υποβάλω ὑμῖν ἐσωκλείστως τὰ ὡς ἄνω ρηθέντα στοιχεῖα, τῶν ὁποίων, ὡς εἶπον, ἔλαβον γνώσειν, δεόντως ὑπογεγραμμένα παρ' ἐμοῦ καὶ συμπεληρωμένα, ὡς καὶ πίνακα ἡμερομισθίων καὶ ὕλικῶν καὶ ἀνάλυσιν τῶν κυριωτέρων τιμῶν. Ἐπίσης ὑποβάλλω ὑμῖν καὶ ἐγγυητικὴν ἐπιστολὴν ἐκ 200.000 (διακοσίων χιλιάδων) δραχμῶν τῆς Τραπεζῆς Ἑλληνικῆς Ἑμπορικῆς Πίστews.

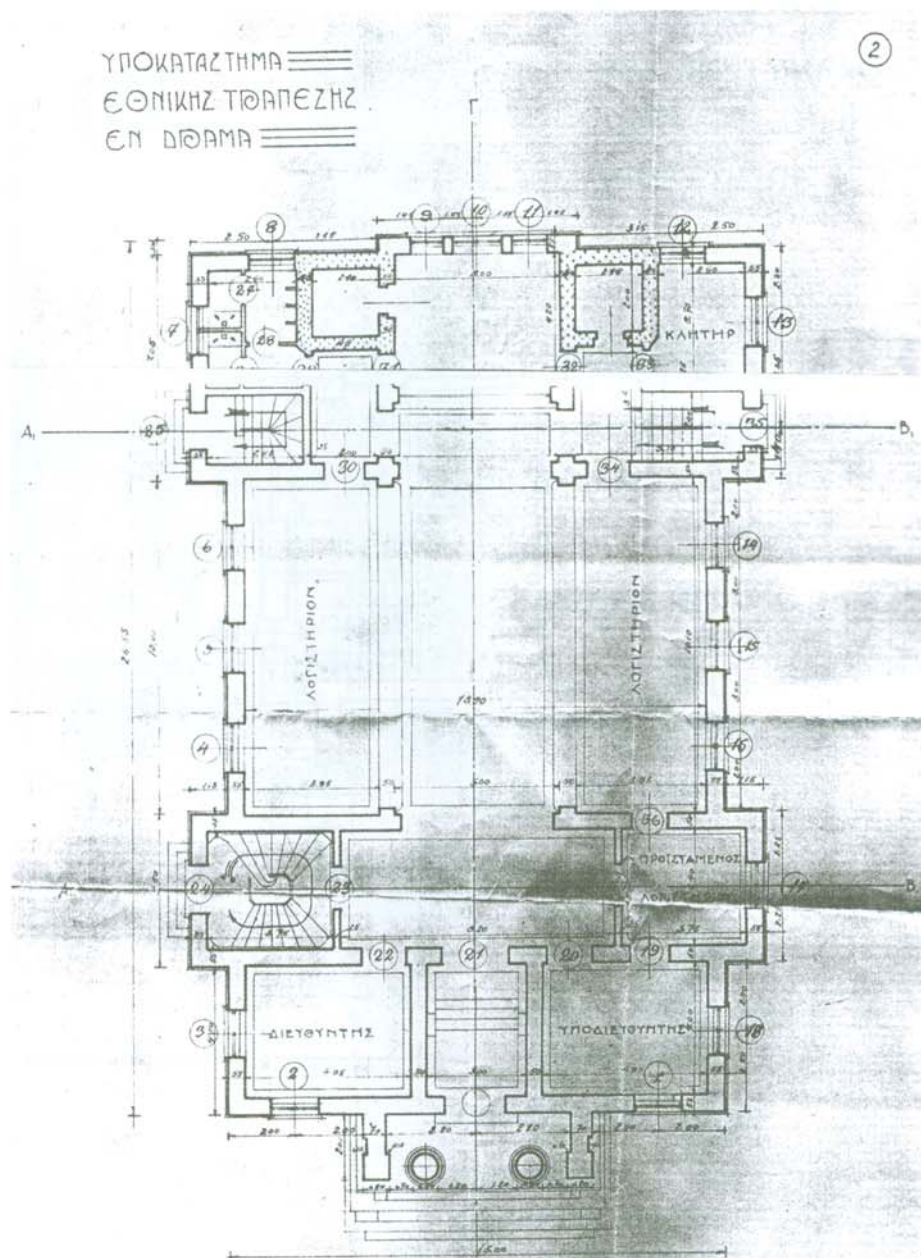
Μετέχων εἰς τὴν δημοπρασίαν, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ υπογραμμίσω τὴν δὴλωσίν μου, ὅτι εἶμαι τελείως γνώστης τῶν τοπικῶν τεχνικῶν συνθηκῶν τῆς πόλεως Δράμας καὶ ὅτι διαθέτω πεπειραμένον τοπικόν προσωπικόν, λόγῳ τῆς ἐκτελέσεως παρ' ἐμοῦ μεγάλων ἔργων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ (μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶνε ἡ ὕδρευσις τῆς πόλεως Καβάλλας, γενομένη ἐπὶ ἰδικῆς μου μελέτης καὶ ἐκτελεσθεῖσα παρ' ἐμοῦ). Ἐάν δέ ᾤδη τόχω τῆς τιμῆς νὰ ἀνατεθῇ εἰς ἐμέ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὑπὸ δημοπρασίαν ἔργου, δύνασθε νὰ ἔχετε τὴν ἀπόλυτον πεποίθησιν, ὅτι αὕτη θὰ γείνη μετ' αὐστηρᾶς εὐσυνειδησίας καὶ ἀκριβείας καὶ καθ' ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κανόνας καὶ ἡ ἀποπεράτωσις τῆς θὰ συντελεσθῇ ἐντὸς τῶν τεταγμένων χρονικῶν ὁρίων.

Ἐπὶ τούτοις, διατελῶ μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς

Υ.Γ. Παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως συγχωρηθῇ ἡ μὴ ἀνάγραψις εἰς τὴν ἀνάλυσιν τιμῶν τῶν δευτερευουσῶν τιμῶν, λόγῳ ἁλλείψεως ἐπαρκoῦς χρόνου.
Ἀπασαὶ αἱ τιμαὶ ἀναγράφονται εἰς τὸν προϋπολογισμόν.

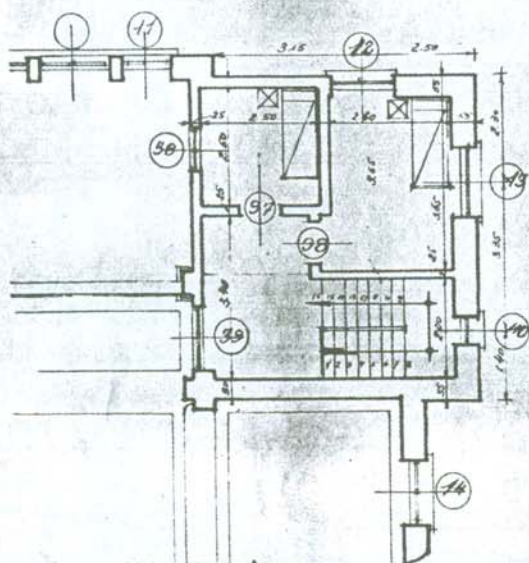
Εικ. 5. Η δυτική όψη με το πρόπυλο.

Εικ. 6. Κάτοψη ισογείου [πηγή: ΙΑ/ΕΤΕ].

ΤΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ
Η ΔΩΡΑΜΑ

3

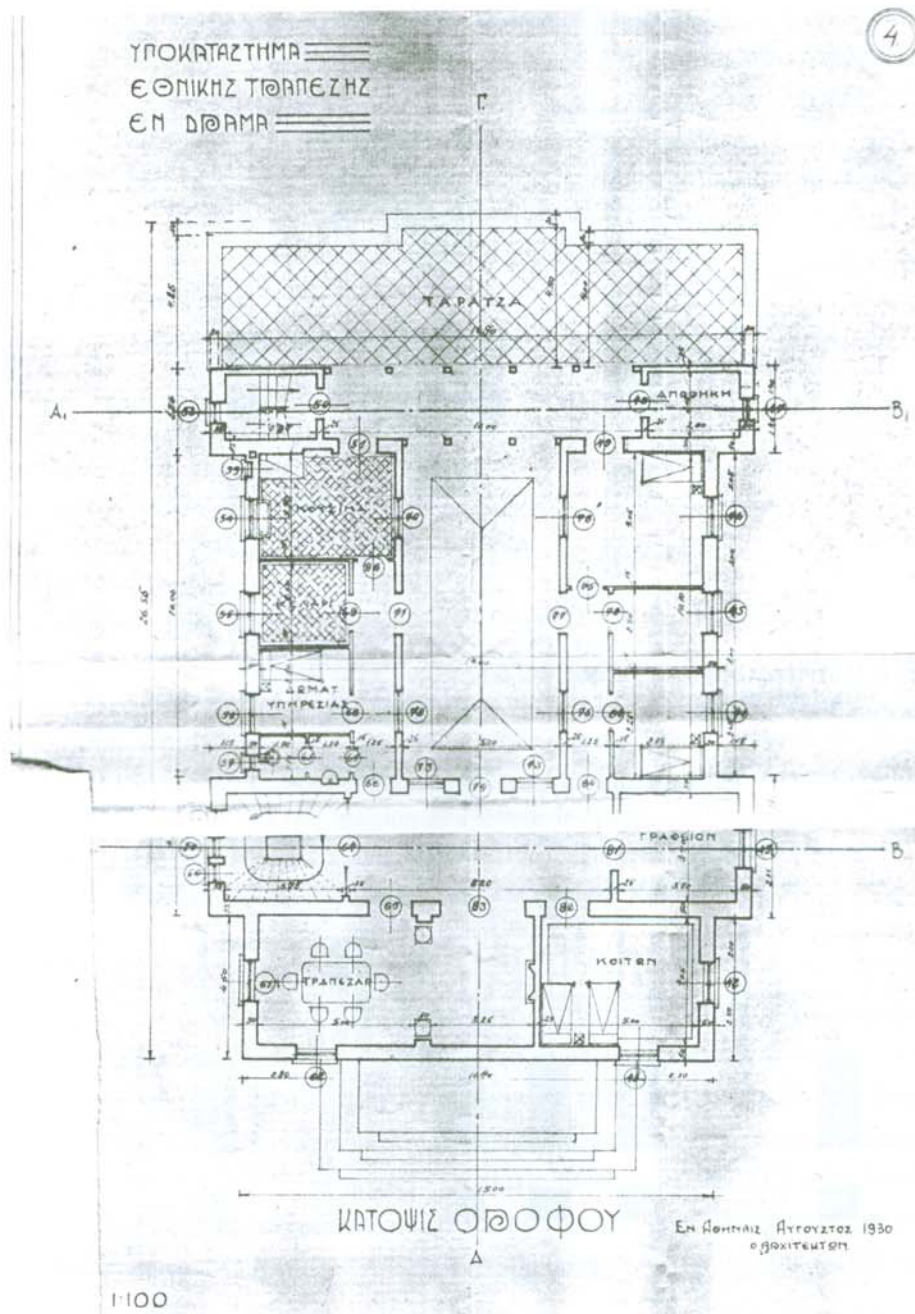

ΗΜΙΟΡΟΦΟΣ.

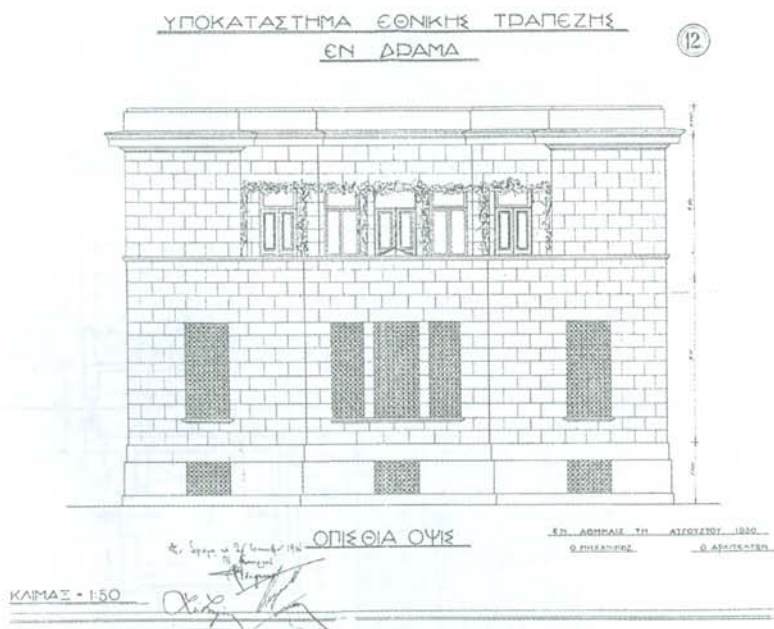
Εν Αθήναις Αύγουστος 1930
Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

ΜΑΤ-1:100

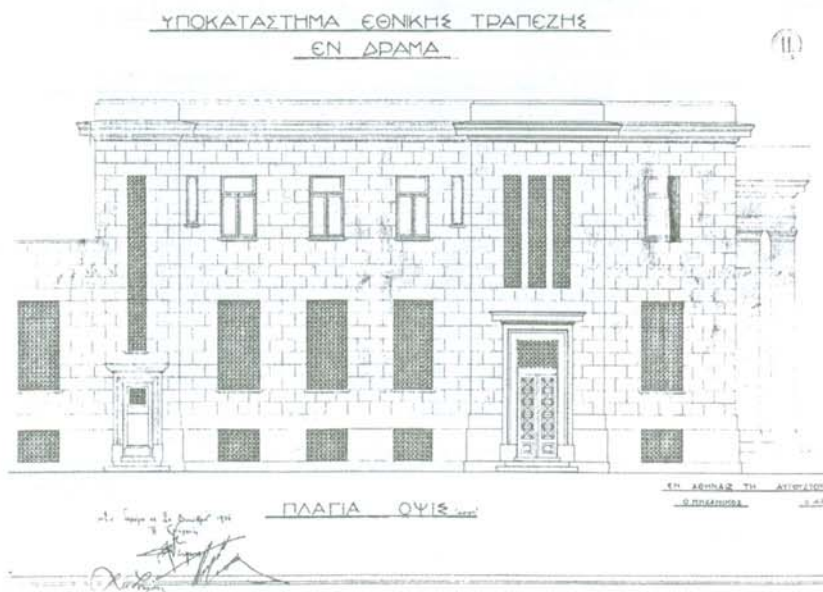
Εικ. 7. Κάτοψη μεσοπατώματος [πηγή: ΙΑ/ΕΤΕ].

Εικ. 8. Κατοικία διευθυντή [πηγή: ΙΑ/ΕΤΕ].

Εικ. 9. Ανατολική όψη [πηγή: ΙΑ/ΕΤΕ].

Εικ. 10. Βορεινή όψη [πηγή: ΙΑ/ΕΤΕ].